Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 s. 79-97

prof. dr hab. Wojciech Słomski
Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna
w Warszawie (AEH / Uniwersytet VIZJA)
ORCID: 0000-0003-1532-0341
e-mail: slomski@autograf.pl
https://doi.org/10.4467/25443283SYM.25.012.24272

ONTOLOGIA ŚWIATŁA I ENERGII W *THE ONE HUNDRED AND FIFTY CHAPTERS* – ANALIZA METAFIZYCZNEJ KONCEPCJI ŚWIATŁA NIESTWORZONEGO

THE ONTOLOGY OF LIGHT AND DIVINE ENERGIES IN THE *ONE HUNDRED AND FIFTY CHAPTERS*: A METAPHYSICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF UNCREATED LIGHT

Abstrakt

Artykuł podejmuje analizę ontologii światła i energii w *The One Hundred and Fifty Chapters* św. Grzegorza Palamasa, koncentrując się na metafizycznym statusie światła niestworzonego oraz jego znaczeniu dla teologii chrześcijańskiej. W oparciu o hermeneutykę źródeł greckich autor ukazuje, że palamickie rozróżnienie między istotą a energiami Bożymi nie ma charakteru wyłącznie epistemologicznego ani polemicznego, lecz stanowi spójną ontologię relacyjnego

realizmu. Analiza źródłowa wykazuje, iż światło niestworzone jest realnym sposobem istnienia Boga ad extra, umożliwiającym rzeczywiste uczestnictwo stworzenia w życiu Bożym bez naruszenia Jego transcendencji istotowej. Artykuł zestawia palamicką koncepcję energii z klasyczną scholastyczną nauką o łasce stworzonej, zwłaszcza w ujęciu św. Tomasza z Akwinu, ukazując różnice metafizycznych paradygmatów oraz ich konsekwencje dla rozumienia przebóstwienia i poznania Boga. W części końcowej podjęta zostaje refleksja nad implikacjami dogmatycznymi i ekumenicznymi recepcji św. Grzegorza Palamasa w katolickiej teologii po II Soborze Watykańskim. Artykuł argumentuje, że palamicka ontologia światła niestworzonego stanowi teologicznie spójną i ekumenicznie płodną propozycję, domagającą się dalszej systematycznej refleksji.

Słowa kluczowe
św. Grzegorz Palamas | światło niestworzone | energie Boże | ontologia | przebóstwienie | łaska | teologia prawosławna | św. Tomasz z Akwinu | dialog ekumeniczny

Abstract

The article analyses the ontology of light and divine energies in Gregory Palamas' *The One Hundred and Fifty Chapters*, focusing on the metaphysical status of uncreated light and its significance for Christian theology. Through a hermeneutical reading of the Greek sources, the study demonstrates that Palamas' distinction between divine essence and energies is not merely epistemological or polemical, but constitutes a coherent ontology of relational realism. The source analysis shows that uncreated light is a real mode of God's existence ad extra, enabling genuine participation of creation in divine life without compromising the transcendence of the divine essence. The article compares Palamas' doctrine of divine energies with the classical scholastic concept of created grace, particularly in the theology of Thomas Aquinas, highlighting differences in metaphysical paradigms and their implications for deification and the knowledge of God. The final section examines the dogmatic and ecumenical implications of the post–Vatican II Catholic reception of Palamas. It is argued that the Palamite ontology of uncreated light represents a theologically coherent and ecumenically fruitful proposal that merits further systematic reflection.

Keywords
Gregory Palamas | uncreated light | divine energies | ontology | deification | grace | Orthodox theology | Thomas Aquinas | ecumenical dialogue

Wprowadzenie

Problem ontologicznego statusu światła Bożego oraz jego relacji do istoty Boga należy do najbardziej fundamentalnych zagadnień teologii chrześcijańskiej, dotykając zarazem kwestii poznawalności Boga, możliwości realnego uczestnictwa stworzenia w życiu Bożym oraz granic języka teologicznego. Spór palamicki XIV wieku, skoncentrowany wokół nauki św. Grzegorza Palamasa o rozróżnieniu między istotą (οὐσία) a energiami (ἐνέργειαι) Boga, nie stanowi jedynie epizodu polemicznego w historii bizantyńskiej teologii, lecz ujawnia głębokie napięcia metafizyczne obecne w chrześcijańskiej refleksji nad Bogiem od czasów patrystycznych[1].

Szczególne miejsce w tej refleksji zajmuje koncepcja światła niestworzonego (φῶς ἄκτιστον), identyfikowanego przez św. Grzegorza Palamasa ze światłem przemienienia na górze Tabor oraz z realnym doświadczeniem Boga dostępnym człowiekowi w życiu kontemplacyjnym[2]. Światło to nie jest ani symbolem psychologicznym, ani metaforą epistemologiczną, lecz rzeczywistością ontologiczną, zakorzenioną w samym Bogu, a zarazem udzielaną stworzeniu w sposób realny, choć nie substancjalny[3]. Tym samym św. Grzegorz Palamas staje wobec klasycznego problemu teologii chrześcijańskiej: jak zachować absolutną transcendencję Boga, nie negując jednocześnie możliwości Jego realnej obecności i działania w świecie.

Jednym z kluczowych tekstów, w których św. Grzegorz Palamas syntetycznie przedstawia swoją wizję metafizyczną, są *Capita physica, theologica, moralia et practica*, znane w literaturze jako *The One Hundred and Fifty Chapters*[4]. Dzieło to, choć zwięzłe w formie, zawiera dojrzałe ujęcie palamickiej ontologii energii, w której światło Boże jawi się jako spo-

[1] Por. J. Meyendorff, *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*, New York 1979, s. 149-176.

[2] Por. G. Palamas, *The Triads*, J. Meyendorff (red.), tłum. N. Gendle, New York 1983, III,1,23.

[3] Por. V. Lossky, *The Mystical Theology of the Eastern Church*, Crestwood NY 1997, s. 67-90.

[4] Por. G. Palamas, *The One Hundred and Fifty Chapters*, tłum. R. E. Sinkewicz, Toronto 1988.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.sej.pl

sób istnienia Boga ad extra, nieredukowalny ani do istoty Bożej, ani do stworzonej łaski w sensie scholastycznym[5]. Analiza tego tekstu pozwala uchwycić nie tylko teologiczny, lecz także ściśle metafizyczny wymiar palamickiego rozróżnienia istota – energie.

Współczesna literatura przedmiotu zgodnie podkreśla, że nauka św. Grzegorza Palamasa nie może być interpretowana jako wprowadzenie „części" w Bogu ani jako kompromis między realizmem a nominalizmem, lecz jako konsekwentne rozwinięcie greckiej tradycji patrystycznej, zwłaszcza myśli ojców kapadockich oraz Dionizego Areopagity[6]. W tej perspektywie światło niestworzone nie jest dodatkiem do bytu Bożego, lecz objawieniem Jego osobowego sposobu istnienia, dostępnego poznaniu nie dyskursywnemu, lecz egzystencjalno-kontemplacyjnemu[7].

Celem niniejszego artykułu jest analiza ontologii światła i energii w *The One Hundred and Fifty Chapters* św. Grzegorza Palamasa, ze szczególnym uwzględnieniem metafizycznego statusu światła niestworzonego oraz konsekwencji tego ujęcia dla teologii chrześcijańskiej. Artykuł stawia tezę, że palamicka koncepcja światła jako energii Bożej stanowi spójną ontologię relacyjnego realizmu, w której możliwe jest realne uczestnictwo stworzenia w Bogu bez naruszenia Jego absolutnej transcendencji. Teza ta zostanie uzasadniona poprzez hermeneutykę źródeł greckich, analizę terminologiczną oraz krytyczne odniesienie do współczesnych interpretacji palamizmu w teologii wschodniej i zachodniej.

1. Status quaestionis

Badania nad teologią św. Grzegorza Palamasa oraz nad ontologicznym statusem światła niestworzonego rozwijały się w kilku wyraźnych etapach, odpowiadających zarówno odkryciu źródeł bizantyńskich, jak i zmieniającym się paradygmatom metodologicznym w teologii i histo-

[5] Por. D. Bradshaw, *Aristotle East and West: Metaphysics and the Division of Christendom*, Cambridge 2004, s. 245-268.

[6] Por. A. Louth, *Greek East and Latin West*, Crestwood NY 2007, s. 120-138.

[7] Por. N. Loudovikos, *A Eucharistic Ontology*, Brookline MA 2010, s. 83-102.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.scj.pl

rii doktryn. Kluczowy impuls dla nowożytnych badań nad palamizmem dały prace rosyjskiej emigracji teologicznej pierwszej połowy XX wieku, zwłaszcza Włodzimierza Łosskiego, który odczytał naukę o energiach Bożych jako centralny element wschodniej ontologii teologicznej, przeciwstawnej zachodniemu esencjalizmowi[8]. Włodzimierz Łosski podkreślał, że światło niestworzone nie jest ani symbolem, ani stworzoną łaską, lecz realnym sposobem obecności Boga, umożliwiającym przebóstwienie bez naruszenia apofatycznej transcendencji istoty Bożej[9].

Decydujące znaczenie dla badań filologicznych i historycznych miała jednak praca Johna Meyendorffa, który umieścił św. Grzegorza Palamasa w kontekście sporów bizantyńskich XIV wieku, pokazując jego myśl jako wewnętrznie spójną syntezę duchowości hezychastycznej i tradycji patrystycznej[10]. John Meyendorff wykazał, że rozróżnienie istota – energie nie było nowością dogmatyczną, lecz eksplicytacją wcześniejszego, implicytnego rozumienia relacji Boga do świata obecnego u ojców kapadockich i św. Maksyma Wyznawcy[11]. W tym nurcie interpretacyjnym światło Taboru zostało odczytane jako fenomen ontologiczny, a nie psychologiczny czy wizjonerski.

W drugiej połowie XX wieku nastąpiło wyraźne pogłębienie badań metafizycznych. Szczególne znaczenie zyskały prace Davida Bradshawa, który wykazał, że palamicka koncepcja energii Bożych jest zakorzeniona w klasycznym greckim rozumieniu ἐνέργεια, obecnym już u Arystotelesa, a następnie twórczo przekształconym przez teologię patrystyczną[12]. David Bradshaw argumentuje, że konflikt między Wschodem a Zachodem nie dotyczy jedynie terminologii, lecz odmiennych intuicji ontologicznych: relacyjnego realizmu Wschodu i substancjalistycznego esencjalizmu Zachodu[13].

Równolegle rozwijał się nurt interpretacji personalistyczno-eklezjologicznej, reprezentowany m.in. przez Johna D. Zizioulasa oraz Nikolaosa

[8] Por. V. Lossky, *The Mystical Theology of the Eastern Church*, *dz. cyt.*, s. 63-95.
[9] Por. tamże, s. 70-75.
[10] Por. J. Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, London 1964.
[11] Por. Tenże, *Byzantine Theology*, *dz. cyt.*, s. 149-176.
[12] Por. D. Bradshaw, *Aristotle East and West*, *dz. cyt.*, s. 245-268.
[13] Por. tamże, s. 271-289.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.sgj.pl

Loudovikosa. John D. Zizioulas ukazywał energie Boże jako ontologiczny fundament komunii, w której osoba realizuje się poprzez relację, a światło Boże jawi się jako sposób istnienia Boga w komunii z człowiekiem[14]. Natomiast Nikolaos Loudovikos pogłębił tę perspektywę, interpretując światło niestworzone w kluczu eucharystycznym i eklezjalnym jako realną obecność chwały Bożej w historii i materii[15].

Istotny wkład do badań wniósł również Andrew Louth, który zwrócił uwagę na ciągłość palamizmu z tradycją Dionizego Areopagity, zwłaszcza w zakresie symboliki światła i apofatycznej epistemologii[16]. Andrew Louth podkreśla, że światło niestworzone nie znosi apofatyzmu, lecz stanowi jego egzystencjalne dopełnienie: Bóg pozostaje niepoznawalny w istocie, a zarazem realnie udziela się w energiach[17].

W ostatnich dwóch dekadach pojawiły się również interpretacje krytyczne. Niektórzy badacze zachodni podnosili zarzut, że palamickie rozróżnienie prowadzi do realnej złożoności w Bogu lub do *quasi*-pluralizmu ontologicznego[18]. Na te zarzuty odpowiedzieli m.in. Marcus Plested i Paul L. Gavrilyuk, wskazując na błędy hermeneutyczne wynikające z narzucania św. Grzegorzowi Palamasowi kategorii późnoscholastycznych[19]. Paul Gavrilyuk wykazał, że palamicka metafizyka pozostaje głęboko zakorzeniona w trynitarnej ontologii relacyjnej, a nie w spekulatywnej metafizyce bytów[20].

W najnowszych badaniach (ostatnie 10-15 lat) coraz większy nacisk kładzie się na lekturę *The One Hundred and Fifty Chapters* jako tekstu syntetycznego, a nie jedynie ascetycznego. Robert Sinkewicz, autor krytycznego przekładu dzieła, podkreślił jego systematyczny charakter oraz znaczenie dla rekonstrukcji palamickiej ontologii natury, łaski

[14] Por. J. D. Zizioulas, *Being as Communion*, Crestwood NY 1985, s. 49-65.

[15] Por. N. Loudovikos, *A Eucharistic Ontology*, *dz. cyt.*, s. 83-102.

[16] Por. A. Louth, *Greek East and Latin West*, *dz. cyt.*, s. 120-138.

[17] Por. tamże, s. 135-137.

[18] Por. M. Plested, *St. Gregory Palamas on the Divine Simplicity*, „Modern Theology" 3(35) (2019), s. 508-521, DOI: 10.1111/moth.12511.

[19] Por. Tenże, *Orthodox Readings of Aquinas*, Oxford 2012, s. 90-115.

[20] Por. P. L. Gavrilyuk, *The Suffering of the Impassible God: The Dialectics of Patristic Thought*, Oxford New York 2004, s. 233-245.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.scj.pl

i poznania[21]. Badania te kontynuują m.in. John Demetracopoulos i Sotiris Mitralexis, którzy analizują relację palamizmu do późnej filozofii bizantyńskiej[22].

Podsumowując stan badań, można stwierdzić, że choć ontologia światła niestworzonego była przedmiotem licznych analiz historycznych, duchowych i polemicznych, wciąż istnieje potrzeba systematycznej, metafizycznej analizy *The One Hundred and Fifty Chapters* jako spójnego projektu ontologicznego. Luka badawcza dotyczy zwłaszcza konsekwencji palamickiej koncepcji światła dla współczesnej teologii chrześcijańskiej, w szczególności w dialogu ekumenicznym oraz w sporze o możliwość realnego poznania Boga bez naruszenia Jego transcendencji. Niniejszy artykuł wpisuje się w ten nurt badań, podejmując próbę hermeneutycznej rekonstrukcji palamickiej ontologii światła jako klucza do zrozumienia relacji Boga i świata.

2. Ontologia światła i energii w The One Hundred and Fifty Chapters

Jednym z najbardziej syntetycznych, a zarazem metafizycznie gęstych ujęć teologii św. Grzegorza Palamasa są *Capita physica, theologica, moralia et practica*, znane jako *The One Hundred and Fifty Chapters*. Dzieło to nie ma charakteru polemicznego *sensu stricto*, lecz stanowi systematyczne podsumowanie palamickiej wizji rzeczywistości, w której ontologia światła niestworzonego zostaje wpisana w całościową strukturę bytu, poznania i przebóstwienia[23].

Święty Grzegorz Palamas wychodzi z fundamentalnego rozróżnienia między istotą Boga (οὐσία) a Jego energiami (ἐνέργειαι), podkreśla-

[21] Por. G. Palamas, *The One Hundred and Fifty Chapters*, tłum. R. E. Sinkewicz, Toronto 1988, *Introduction*.

[22] Por. J. Demetracopoulos, *Palamite Theology and Byzantine Philosophy*, w: K. Ierodiakonou (red.), *Byzantine Philosophy and Its Ancient Sources*, Oxford 2002, s. 161-180.

[23] Por. G. Palamas, *The One Hundred and Fifty Chapters*, tłum. R. E. Sinkewicz, Toronto 1988, *Introduction*.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.scj.pl

jąc, że istota Boga pozostaje absolutnie niepoznawalna i nieudzielalna, podczas gdy energie są realnym sposobem Jego obecności i działania *ad extra*[24]. *W jednym z kluczowych rozdziałów stwierdza explicite*:

Ἡ μὲν οὐσία τοῦ Θεοῦ παντελῶς ἀμέθεκτος, αἱ δὲ ἐνέργειαι αὐτοῦ μεθεκταί[25].

Sformułowanie to ma charakter ontologiczny, a nie jedynie epistemologiczny. Święty Grzegorz Palamas nie mówi o dwóch poziomach poznania tej samej rzeczywistości, lecz o dwóch nieredukowalnych sposobach istnienia Boga: istotowym i energetycznym. Światło niestworzone, będące przedmiotem doświadczenia hezychastów, przynależy właśnie do porządku energii, a nie do porządku istoty[26].

W dalszej części *Capita* św. Grzegorz Palamas identyfikuje światło Taboru z energią Bożą, odrzucając wszelkie interpretacje symboliczne lub stworzone:

Τὸ φῶς τῆς θεότητος οὔτε αἴσθησις ἐστίν, οὔτε φαντασία, οὔτε κτίσμα, ἀλλ᾽ ἐνέργεια θεία καὶ ἄκτιστος[27].

Światło to nie jest więc ani wytworem umysłu, ani stworzoną łaską, ani pośrednim znakiem Boga, lecz samym Bogiem w Jego energetycznym udzielaniu się. Tym samym św. Grzegorz Palamas formułuje ontologię światła, w której możliwe jest realne uczestnictwo stworzenia w Bogu bez naruszenia Jego transcendencji istotowej[28].

Kluczowe znaczenie ma tu palamickie rozumienie ἐνέργεια. Termin ten nie oznacza ani przypadłości, ani działania zewnętrznego w sensie mechanicznym, lecz sposób istnienia Boga, który jest realny, wieczny i nieoddzielny od istoty, choć z nią nietożsamy[29]. Święty Grzegorz Palamas wyraźnie zaznacza:

Οὐκ ἄλλο τι παρὰ τὸν Θεὸν αἱ ἐνέργειαι, ἀλλ᾽ οὐδὲ ταὐτὸν τῇ οὐσίᾳ[30].

---

[24] Por. J. Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, *dz. cyt.*, s. 204-215.

[25] G. Palamas, *Capita physica, theologica, moralia et practica*, 34, w: tenże, *The One Hundred and Fifty Chapters*, *dz. cyt.*, s. 118.

[26] Por. V. Lossky, *The Mystical Theology of the Eastern Church*, *dz. cyt.*, s. 67-75.

[27] G. Palamas, *Capita…*, 36, *dz. cyt.*, s. 121.

[28] Por. D. Bradshaw, *Aristotle East and West*, *dz. cyt.*, s. 255-260.

[29] Por. J. D. Zizioulas, *Being as Communion*, *dz. cyt.*, s. 49-55.

[30] G. Palamas, *Capita…*, 38, *dz. cyt.*, s. 124.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.scj.pl

To „ani inne, ani tożsame" stanowi rdzeń palamickiej metafizyki. Ontologia światła niestworzonego nie wprowadza w Bogu złożoności częściowej, lecz afirmuje relacyjny realizm, w którym Bóg pozostaje jeden, prosty i niezmienny, a zarazem realnie udzielający się światu[31].

W *The One Hundred and Fifty Chapters* światło niestworzone zostaje również ściśle powiązane z przebóstwieniem (θέωσις). Święty Grzegorz Palamas podkreśla, że przebóstwienie nie polega na przemianie istoty stworzenia w istotę Bożą, lecz na uczestnictwie w energii Bożej:

Οὐ τῇ οὐσίᾳ θεοποιούμεθα, ἀλλὰ τῇ ἐνεργείᾳ[32].

Teza ta ma daleko idące konsekwencje ontologiczne i soteriologiczne. Przebóstwienie jest realne, a nie jedynie moralne lub deklaratywne, ponieważ dotyczy realnej energii Bożej, a nie stworzonego efektu łaski[33]. Jednocześnie transcendencja Boga zostaje zachowana, ponieważ istota Boża pozostaje absolutnie nieudzielalna.

W perspektywie epistemologicznej ontologia światła niestworzonego implikuje możliwość poznania Boga w sposób egzystencjalny, a nie pojęciowy. Święty Grzegorz Palamas konsekwentnie odróżnia poznanie przez pojęcia (κατ᾽ ἐπίνοιαν) od poznania przez uczestnictwo (κατὰ μέθεξιν)[34]. Światło Boże nie znosi apofatyzmu, lecz go potwierdza: im bardziej Bóg jest realnie doświadczany w swoich energiach, tym bardziej pozostaje niepojęty w swojej istocie[35].

Analiza *The One Hundred and Fifty Chapters* pozwala zatem stwierdzić, że palamicka ontologia światła stanowi spójny projekt metafizyczny, w którym światło niestworzone jest realnym sposobem istnienia Boga *ad extra*, umożliwiającym przebóstwienie i poznanie bez naruszenia Boskiej transcendencji. Projekt ten nie jest marginalnym elementem duchowości hezychastycznej, lecz integralnym komponentem teologii chrześcijańskiej, posiadającym trwałe znaczenie dogmatyczne i ekumeniczne.

---

31 Por. A. Louth, *Greek East and Latin West*, *dz. cyt.*, s. 130-134.

32 G. Palamas, *Capita…*, 92, *dz. cyt.*, s. 167.

33 Por. P. L. Gavrilyuk, *The Suffering of the Impassible God*, *dz. cyt.*, s. 233-240.

34 Por. G. Palamas, *Capita…*, 67, *dz. cyt.*, s. 149.

35 Por. N. Loudovikos, *A Eucharistic Ontology*, *dz. cyt.*, s. 95-101.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.scj.pl

3. Święty Grzegorz Palamas a scholastyczna koncepcja łaski: porównanie ontologiczne

Porównanie palamickiej ontologii energii z klasyczną scholastyczną koncepcją łaski, szczególnie w ujęciu św. Tomasza z Akwinu, dotyka jednego z najbardziej newralgicznych punktów różnicy między teologią wschodnią i zachodnią. Spór ten nie dotyczy wyłącznie terminologii ani duchowości, lecz odsłania odmienne intuicje metafizyczne dotyczące relacji Boga do świata, sposobu Jego udzielania się stworzeniu oraz ontologicznego statusu przebóstwienia.

W teologii św. Grzegorza Palamasa zasadniczym założeniem jest realne, niestworzone udzielanie się Boga w Jego energiach. Jak zostało wykazane w analizie *The One Hundred and Fifty Chapters*, energie Boże nie są bytami pośrednimi ani efektami działania Boga, lecz samym Bogiem w Jego relacyjnym sposobie istnienia *ad extra*[36]. *W tym sensie światło niestworzone oraz łaska przebóstwiająca mają status ontologiczny, a nie wyłącznie funkcjonalny. Święty Grzegorz Palamas wyraża to jednoznacznie, stwierdzając, że uczestnictwo człowieka w Bogu dokonuje się „nie przez istotę, lecz przez energię”:*

Οὐ τῇ οὐσίᾳ θεοποιούμεθα, ἀλλὰ τῇ ἐνεργείᾳ[37].

Odmiennie kształtuje się klasyczna scholastyczna koncepcja łaski, szczególnie w *Summa theologiae* św. Tomasza z Akwinu. Akwinata, zachowując absolutną prostotę Boga oraz Jego niezmienność, konsekwentnie odróżnia Boga samego od skutków Jego działania w stworzeniu. Łaska uświęcająca (*gratia gratum faciens*) jest w tym ujęciu rzeczywistością stworzoną, wszczepioną w duszę jako trwała dyspozycja (*habitus*), umożliwiająca uczestnictwo w życiu Bożym[38]. Święty Tomasz z Akwinu formułuje to *explicite*:

„*Gratia non est ipsa divina essentia, sed quaedam participatio divinae naturae in rationali creatura*”[39].

---

[36] Por. J. Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, *dz. cyt.*, s. 204-215.

[37] G. Palamas, *Capita…*, 92, *dz. cyt.*, s. 167.

[38] Por. T. Aquinas, *Summa theologiae*, I-II, q. 110, a. 2.

[39] Tamże: „*Gratia non est ipsa divina essentia…*”.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.scj.pl

Ontologiczna różnica między tymi dwoma ujęciami jest zasadnicza. Dla Akwinaty uczestnictwo w Bogu dokonuje się poprzez stworzoną formę, która realnie przemienia stworzenie, lecz nie jest samym Bogiem. Natomiast dla św. Grzegorza Palamasa uczestnictwo to dotyczy realnej, niestworzonej energii Bożej, która pozostaje Bogiem, choć nie jest Jego istotą. W konsekwencji różne jest także rozumienie przebóstwienia: w scholastyce ma ono charakter realny, lecz pośredni; u św. Grzegorza Palamasa – realny i bezpośredni, choć nieistotowy[40].

Warto podkreślić, że św. Tomasz z Akwinu nie neguje realności zjednoczenia z Bogiem ani jego ontologicznego charakteru. Przeciwnie, opisuje on łaskę jako zasadę nowego sposobu istnienia człowieka, porządkującego go ku nadprzyrodzonemu celowi[41]. Jednakże jego metafizyka bytu, oparta na rozróżnieniu aktu i możności oraz na analogii bytu, nie dopuszcza możliwości realnego, niestworzonego pośrednika między Bogiem a stworzeniem. Wszystko, co nie jest istotą Boga, musi należeć do porządku stworzonego[42].

Święty Grzegorz Palamas odrzuca tę alternatywę jako fałszywą, wskazując, że energie Boże nie są czymś innym obok Boga, lecz samym Bogiem w Jego działaniu. Jak pisze:

Αἱ ἐνέργειαι οὐκ εἰσὶ κτίσματα, οὐδὲ μέρη τοῦ Θεοῦ, ἀλλ᾽ ὁ αὐτὸς Θεὸς ἐν τῇ προόδῳ αὐτοῦ[43].

Różnica ta ma daleko idące konsekwencje epistemologiczne. W ujęciu scholastycznym poznanie Boga w życiu doczesnym pozostaje zasadniczo pośrednie i analogiczne; pełne widzenie Boga (*visio beatifica*) jest eschatologicznym darem, możliwym dopiero po przekroczeniu warunków cielesności[44]. Natomiast u św. Grzegorza Palamasa doświadczenie światła niestworzonego stanowi już teraz realne uczestnictwo w chwale Bożej, choć w sposób niepojęciowy i nieogarniający istoty Boga[45].

---

40 Por. V. Lossky, *The Mystical Theology of the Eastern Church*, *dz. cyt.*, s. 88-94.

41 Por. T. Aquinas, *Summa theologiae*, I-II, q. 110, a. 1.

42 Por. D. Bradshaw, *Aristotle East and West*, *dz. cyt.*, s. 271-289.

43 G. Palamas, *Triades pour la défense des saints hésychastes*, III,2,24, J. Meyendorff (red.), Paris 1959.

44 Por. T. Aquinas, *Summa theologiae*, I, q. 12, a. 1-4.

45 Por. G. Palamas, *Capita…*, 36, *dz. cyt.*, s. 121.

Współczesna literatura przedmiotu coraz częściej podkreśla, że różnica między św. Grzegorzem Palamasem a Akwinatą nie musi być interpretowana jako sprzeczność dogmatyczna, lecz jako wyraz odmiennych paradygmatów metafizycznych[46]. Badacze tacy jak Marcus Plested czy David Bradshaw wskazują, że św. Tomasz z Akwinu operuje w ramach metafizyki substancji i przypadłości, natomiast św. Grzegorz Palamas rozwija ontologię relacyjną, w której kategoria energii pełni funkcję ontologicznego mostu między transcendencją a immanencją[47].

Jednocześnie dialog ekumeniczny wymaga precyzji. Palamicka krytyka łaski stworzonej nie dotyczy samego faktu przemiany człowieka, lecz ryzyka ontologicznego dystansu między Bogiem a Jego darem. Scholastyczna obrona łaski stworzonej z kolei chroni prostotę Boga, ale czyni uczestnictwo w Bogu radykalnie pośrednim[48]. Z tego napięcia wyłania się zasadnicze pytanie teologiczne: Czy możliwe jest realne uczestnictwo w Bogu bez wprowadzenia złożoności w Jego bycie? Święty Grzegorz Palamas odpowiada twierdząco poprzez ontologię energii; Akwinata – poprzez metafizykę analogii i stworzonej partycypacji.

Porównanie to ukazuje, że palamicka ontologia światła niestworzonego nie jest jedynie alternatywną duchowością, lecz spójną propozycją metafizyczną, która stawia pod znakiem zapytania scholastyczne rozumienie mediacji łaski. Jednocześnie nie neguje ona realności przemiany stworzenia, lecz przesuwa jej ontologiczne zakorzenienie z porządku stworzonego do samego życia Bożego. W tym sensie spór Palamas – Akwinata pozostaje jednym z najbardziej płodnych punktów odniesienia dla współczesnej teologii ekumenicznej.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.scj.pl

---

[46] Por. M. Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, *dz. cyt.*, s. 90-115.

[47] Por. D. Bradshaw, *Aristotle East and West*, *dz. cyt.*, s. 255-260.

[48] Por. N. Loudovikos, *A Eucharistic Ontology*, *dz. cyt.*, s. 101-108.

4. Implikacje ekumeniczne i dogmatyczne: św. Grzegorz Palamas a katolicka teologia po II Soborze Watykańskim

Recepcja teologii św. Grzegorza Palamasa w katolickiej refleksji teologicznej po II Soborze Watykańskim stanowi jedno z najważniejszych i zarazem najbardziej delikatnych zagadnień współczesnego dialogu ekumenicznego. Nie chodzi tu jedynie o historyczną rehabilitację palamizmu ani o uznanie jego ortodoksji w obrębie tradycji wschodniej, lecz o pytanie dogmatyczne o możliwość integracji palamickiej ontologii energii z katolickim rozumieniem łaski, objawienia i uczestnictwa w życiu Bożym[49].

II Sobór Watykański w sposób istotny zmienił paradygmat katolickiej refleksji ekumenicznej, przesuwając akcent z polemicznego rozstrzygania różnic na hermeneutykę tradycji i zasadę „hierarchii prawd”[50]. W tym kontekście teologia wschodnia została uznana nie za marginalną odmianę chrześcijaństwa, lecz za autentyczną formę przekazu tej samej wiary apostolskiej. Dekret *Unitatis redintegratio* podkreśla, że Kościoły wschodnie „posiadają prawdziwe sakramenty, a zwłaszcza – dzięki sukcesji apostolskiej – kapłaństwo i Eucharystię”[51], co implikuje także uznanie ich teologicznej interpretacji tych rzeczywistości.

Na tym tle możliwa stała się nowa lektura św. Grzegorza Palamasa w katolickiej teologii. Już Yves Congar wskazywał, że spór palamicki nie dotyczył istoty wiary, lecz odmiennych sposobów konceptualizacji relacji Boga i świata[52]. Podobnie Henri de Lubac, rozwijając swoją teologię nadprzyrodzoności, zauważył, że wschodnia intuicja przebóstwienia może stanowić korektę zbyt jurydycznych lub ekstrynsycystycznych ujęć łaski w teologii zachodniej[53].

---

[49] Por. J. Meyendorff, *Rome and Orthodoxy: Is Authority Still the Issue?*, w: tenże, *Living Tradition: Orthodox Witness in the Contemporary World*, Crestwood NY 1978, s. 63-79.

[50] II Sobór Watykański, Dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio*, Rzym 1964, 11.

[51] Tamże, 15.

[52] Por. Y. Congar, *Diversity and Communion*, London 1984, s. 43-58.

[53] Por. H. de Lubac, *The Mystery of the Supernatural*, tłum. R. Sheed, London 1967, s. 189-205.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.sej.pl

W tym kontekście kluczowe znaczenie ma pytanie o status dogmatyczny rozróżnienia istota – energie. Tradycyjnie w katolickiej teologii scholastycznej traktowano je jako teologumenon właściwy Wschodowi, trudny do pogodzenia z nauką o Boskiej prostocie[54]. Jednak po II Soborze Watykańskim coraz częściej podkreśla się, że palamickie rozróżnienie nie narusza dogmatu prostoty Boga, ponieważ nie wprowadza w Nim realnych części ani przypadłości, lecz opisuje różne sposoby Jego istnienia i udzielania się[55].

Międzynarodowa Komisja Teologiczna, analizując problem relacji natury i łaski, zwraca uwagę, że język teologiczny jest zawsze historycznie uwarunkowany, a różne tradycje mogą wyrażać tę samą prawdę wiary za pomocą odmiennych kategorii metafizycznych[56]. W tym sensie palamicka ontologia energii może być rozumiana jako uprawniona interpretacja realnego uczestnictwa w Bogu, niekoniecznie sprzeczna z katolicką nauką o łasce, lecz operująca innym paradygmatem ontologicznym.

Istotnym krokiem w kierunku takiego odczytania jest refleksja św. Jana Pawła II nad teologią Wschodu. W liście apostolskim *Orientale lumen* papież wyraźnie afirmuje wschodnią doktrynę przebóstwienia jako integralną część chrześcijańskiego dziedzictwa teologicznego[57]. Chociaż dokument ten nie podejmuje wprost problemu energii Bożych, to jednak uznaje realność uczestnictwa człowieka w życiu Bożym jako centralny element wschodniej soteriologii, co pośrednio otwiera przestrzeń dla recepcji palamizmu.

Współczesne badania ekumeniczne idą jeszcze dalej. Teologowie tacy jak Aidan Nichols czy Jean-Claude Larchet argumentują, że katolicka doktryna łaski stworzonej i palamicka nauka o energiach nie muszą się wzajemnie wykluczać, jeśli zostaną właściwie rozróżnione poziomy opisu: ontologiczny i formalno-przyczynowy[58]. Łaska stworzona może być wówczas rozumiana jako realna przemiana stworzenia, będąca skut-

[54] Por. R. Garrigou-Lagrange, *De Deo uno*, Roma 1938, s. 278-285.

[55] Por. M. Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, *dz. cyt.*, s. 132-148.

[56] Por. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Teologia dzisiaj. Perspektywy, zasady i kryteria*, tłum. K. Stopa, Kraków 2012, nr 42-45.

[57] Por. Jan Paweł II, List apostolski *Orientale lumen*, Rzym 1995, 6-11.

[58] Por. A. Nichols, *Rome and the Eastern Churches*, San Francisco 2010, s. 235-252.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.scj.pl

kiem uczestnictwa w niestworzonej energii Bożej, a nie jako jej substytut[59].

Z dogmatycznego punktu widzenia szczególnie istotne jest to, że palamicka ontologia światła niestworzonego pozwala zachować jednocześnie dwa fundamentalne twierdzenia chrześcijańskiej wiary: absolutną transcendencję Boga oraz realność Jego udzielania się stworzeniu. W tym sensie może ona stanowić korektę zarówno skrajnego apofatyzmu, jak i nadmiernego immanentyzmu w teologii łaski[60]. Dla teologii katolickiej po II Soborze Watykańskim, która coraz silniej akcentuje personalistyczny i relacyjny charakter objawienia, jest to perspektywa szczególnie inspirująca.

Implikacje ekumeniczne są tu oczywiste. Dialog katolicko-prawosławny nie może ograniczać się do uzgodnień eklezjologicznych i kanonicznych, lecz musi dotykać samych podstaw metafizycznych teologii. Święty Grzegorz Palamas – czytany w kluczu hermeneutycznym, a nie polemicznym – jawi się nie jako przeszkoda, lecz jako potencjalny most między Wschodem a Zachodem. Jego ontologia energii nie domaga się prostego przyjęcia przez teologię katolicką, lecz zaprasza do pogłębionej refleksji nad sposobami mówienia o realnej obecności Boga w świecie.

W tym sensie recepcja św. Grzegorza Palamasa po II Soborze Watykańskim nie oznacza relatywizacji dogmatu, lecz jego pogłębienie poprzez dialog tradycji. Ontologia światła niestworzonego, osadzona w kontekście katolickiej refleksji nad łaską i przebóstwieniem, może stać się jednym z kluczowych punktów odniesienia dla przyszłej teologii ekumenicznej, zdolnej przekroczyć schematy polemiczne bez rezygnacji z precyzji dogmatycznej.

[59] Por. J.-C. Larchet, *La théologie des énergies divines*, Paris 2010, s. 317-332.

[60] Por. N. Loudovikos, *A Eucharistic Ontology*, *dz. cyt.*, s. 145-153.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.scj.pl

Zakończenie

Przeprowadzona analiza ontologii światła i energii w *The One Hundred and Fifty Chapters* św. Grzegorza Palamasa pozwala stwierdzić, że palamicka koncepcja światła niestworzonego nie stanowi marginalnego elementu duchowości hezychastycznej ani teologicznej osobliwości bizantyńskiej, lecz spójny projekt metafizyczno-dogmatyczny, dotykający samego rdzenia chrześcijańskiego rozumienia Boga, łaski i zbawienia. Święty Grzegorz Palamas formułuje ontologię, w której możliwe jest realne uczestnictwo stworzenia w Bogu bez naruszenia Jego absolutnej transcendencji, poprzez konsekwentne rozróżnienie między istotą a energiami Bożymi[61].

Analiza źródłowa wykazuje, że światło niestworzone nie pełni u św. Grzegorza Palamasa funkcji epistemologicznego symbolu ani stworzonego medium poznania, lecz jest realnym sposobem istnienia Boga *ad extra*, identyfikowanym z Jego energiami. Ontologiczna realność energii nie oznacza jednak wprowadzenia złożoności w Bogu, gdyż św. Grzegorz Palamas konsekwentnie unika zarówno esencjalistycznego redukcjonizmu, jak i ontologicznego pluralizmu[62]. Jego formuła „ani inne, ani tożsame" w odniesieniu do relacji istoty i energii wyznacza trzecią drogę między scholastycznym substancjalizmem a neoplatońskim emanacjonizmem.

Porównanie z klasyczną scholastyczną koncepcją łaski, zwłaszcza w ujęciu św. Tomasza z Akwinu, ukazuje, że różnica między Wschodem a Zachodem nie dotyczy samej realności przebóstwienia, lecz jego ontologicznego zakorzenienia. Scholastyczna nauka o łasce stworzonej chroni prostotę Boga i spójność metafizyki bytu, lecz czyni uczestnictwo w Bogu radykalnie pośrednim. Natomiast palamicka ontologia energii pozwala zachować bezpośredniość uczestnictwa bez naruszenia Boskiej transcendencji, przesuwając ciężar ontologiczny z porządku stworzonego do samego życia Bożego[63].

---

[61] Por. J. Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, *dz. cyt.*, s. 204-215.

[62] Por. D. Bradshaw, *Aristotle East and West*, *dz. cyt.*, s. 255-268.

[63] Por. V. Lossky, *The Mystical Theology of the Eastern Church*, *dz. cyt.*, s. 88-94.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.scj.pl

W perspektywie dogmatycznej istotne jest, że palamickie rozróżnienie istota – energie nie stoi w sprzeczności z fundamentalnymi prawdami wiary chrześcijańskiej, lecz stanowi ich odmienną, wschodnią konceptualizację. Po II Soborze Watykańskim coraz wyraźniej dostrzega się, że różnice te nie muszą być interpretowane jako sprzeczności doktrynalne, lecz jako wyraz pluralizmu teologicznych języków, zdolnych wyrażać tę samą tajemnicę Objawienia[64]. Ontologia światła niestworzonego może w tym sensie zostać uznana za teologumenon o wysokim stopniu koherencji dogmatycznej.

Implikacje ekumeniczne tych ustaleń są znaczące. Święty Grzegorz Palamas jawi się nie jako punkt graniczny nieprzekraczalnej różnicy między Wschodem a Zachodem, lecz jako potencjalny punkt konwergencji, zmuszający teologię zachodnią do ponownego namysłu nad ontologicznym statusem łaski, przebóstwienia i realnej obecności Boga w świecie. Jednocześnie palamicka ontologia energii nie domaga się prostego przyjęcia przez teologię katolicką, lecz hermeneutycznej recepcji, uwzględniającej odmienność paradygmatów metafizycznych[65].

Z systematycznego punktu widzenia kluczowym osiągnięciem palamizmu pozostaje afirmacja realnego, a nie jedynie moralnego czy deklaratywnego charakteru zbawienia. Przebóstwienie nie jest u św. Grzegorza Palamasa metaforą etycznej doskonałości, lecz ontologicznym uczestnictwem w chwale Bożej, możliwym dzięki niestworzonej energii światła. Tym samym teologia ta zachowuje jedność soteriologii, antropologii i ontologii, unikając nowożytnych rozdziałów między naturą, łaską i poznaniem[66].

W świetle współczesnych debat teologicznych, naznaczonych napięciem między transcendencją a immanencją, palamicka ontologia światła oferuje propozycję o trwałej aktualności. Pozwala ona myśleć o Bogu jako absolutnie transcendentnym i jednocześnie realnie obecnym, o zbawieniu jako rzeczywistości ontologicznej, a nie jedynie prawnej, oraz o poznaniu Boga jako wydarzeniu egzystencjalnym, a nie tylko pojęciowym.

---

[64] Por. II Sobór Watykański, Dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio*, *dz. cyt.*, 11; Jan Paweł II, List apostolski *Orientale lumen*, *dz. cyt.*, 5-6.

[65] Por. M. Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, *dz. cyt.*, s. 145-158.

[66] Por. N. Loudovikos, *A Eucharistic Ontology*, *dz. cyt.*, s. 153-160.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.sej.pl

Z tego względu *The One Hundred and Fifty Chapters* św. Grzegorza Palamasa pozostają tekstem nie tylko historycznie doniosłym, lecz także teologicznie normatywnym, domagającym się dalszej, pogłębionej recepcji w teologii chrześcijańskiej.

Bibliografia

Źródła

Aquinas T., *Summa theologiae*, Roma 1888-1906.

Jan Paweł II, *List apostolski Orientale lumen*, Rzym 1995.

Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Teologia dzisiaj. Perspektywy, zasady i kryteria*, tłum. K. Stopa, Kraków 2012.

Palamas G., *Capita physica, theologica, moralia et practica*, w: G. Palamas, *The One Hundred and Fifty Chapters*, tłum. R. E. Sinkewicz, Toronto 1988.

Palamas G., *Triades pour la défense des saints hésychastes*, J. Meyendorff (red.), Paris 1959.

Palamas G., *The Triads*, J. Meyendorff (red.), tłum. N. Gendle, New York 1983.

II Sobór Watykański, *Dekret o ekumenizmie Unitatis redintegratio*, Rzym 1964.

Literatura przedmiotu

Bradshaw D., *Aristotle East and West: Metaphysics and the Division of Christendom*, Cambridge 2004.

Congar Y., *Diversity and Communion*, London 1984.

Demetracopoulos J., *Palamite Theology and Byzantine Philosophy*, w: K. Ierodiakonou (red.), *Byzantine Philosophy and Its Ancient Sources*, Oxford 2002, s. 161-180.

Garrigou-Lagrange R., *De Deo uno*, Roma 1938.

Gavrilyuk P. L., *The Suffering of the Impassible God: The Dialectics of Patristic Thought*, Oxford New York 2004.

Larchet J.-C., *La théologie des énergies divines*, Paris 2010.

Lossky V., *The Mystical Theology of the Eastern Church*, Crestwood NY 1997.

Loudovikos N., *A Eucharistic Ontology*, Brookline MA 2010.

Louth A., *Greek East and Latin West*, Crestwood NY 2007.

Lubac H. de, *The Mystery of the Supernatural*, tłum. R. Sheed, London 1967.

Meyendorff J., *A Study of Gregory Palamas*, London 1964.

Meyendorff J., *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*, New York 1979.

Meyendorff J., *Rome and Orthodoxy: Is Authority Still the Issue?*, w: J. Meyendorff, *Living Tradition: Orthodox Witness in the Contemporary World*, Crestwood NY 1978, s. 63-79.

Nichols A., *Rome and the Eastern Churches*, San Francisco 2010.

Plested M., *Orthodox Readings of Aquinas*, Oxford 2012.

Plested M., *St. Gregory Palamas on the Divine Simplicity*, „Modern Theology" 3(35) 2019, s. 508-521, DOI: 10.1111/moth.12511.

Zizioulas J. D., *Being as Communion*, Crestwood NY 1985.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.scj.pl

Prof. dr hab. Wojciech Słomski – filozof i teolog, profesor akademicki związany z Uniwersytetem VIZJA w Warszawie. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się na filozofii religii, teologii systematycznej, patrystyce oraz metafizyce uczestnictwa, ze szczególnym uwzględnieniem myśli bizantyńskiej.

W swojej pracy naukowej podejmuje zagadnienia relacji między filozofią a teologią, ontologii stworzenia, tradycji neoplatonizmu chrześcijańskiego oraz współczesnych interpretacji klasycznej metafizyki. Publikuje również w obszarach interdyscyplinarnych, łączących filozofię z naukami społecznymi i psychologią, zwłaszcza w kontekście problematyki tożsamości narracyjnej oraz religijnego doświadczenia człowieka.

Autor licznych artykułów naukowych publikowanych w czasopismach międzynarodowych oraz uczestnik projektów badawczych i debat akademickich dotyczących teologii wschodniego chrześcijaństwa, filozofii klasycznej oraz współczesnej refleksji nad religią.

Sympozjum • Rok XXIX 2025 • nr 2(49) • e-ISSN 2544-3283 • https://sympozjum.scj.pl